

Андрій КЛИМЧУК
БЕРНАРДИНСЬКИЙ МОНАСТИР В ДУБНО:
АРХІТЕКТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ АСПЕКТ

Першим з династії князів Острозьких, хто навернувся до католицизму став Януш (Іоан) Острозький. Князь прославився поміж інших видатних справ і тим, що щедро обдаровував костели та монастирі різних католицьких орденів. У 1612 р. надав фундації

монастирю Св. Трійці в с. Межирічі під Острогом та парафіяльному костелу в Константинові, у 1613 р. – монастирю домініканців у тому ж місті, у 1614 р. – монастирю

бернардинів у Дубно, а також костелам у Степані, Бережниці, Деражно, у 1615 р. – костелу в Літовижу біля Володимира-Волинського. Особливо щедро обдарував кафедральний костел у Тарнові, де поставив собі й своїй першій дружині Зузанні Середі

величний надгробок роботи знаменитого різьбяр Яна Пфістера. Щедрі пожертви монастирям та костелам, толерантне ставлення до різних віросповідань принесли Янушу

широку популярність [2, 48].

В 1614 р. на запрошення Януша Острозького прибувають до Дубна бернардини.

Спочатку він їх оселяє в замковій каплиці [3, 102]. Водночас князь порушує клопотання

перед Луцькою консисторією про обмін території парафіяльного костелу св. Андрія на

ділянку бернардинського монастиря. Про те, що ця домовленість була досягнута, підтверджує привілей, наданий у 1625 р. Олександром Заславським, яким вищезгаданий

обмін був ухвалений. Звідси стало відомо, що парафіяльний костел був присвячений

святому Андрію. Для побудови обителі Януш Острозький виділив дуже обширну ділянку

землі на західній околиці міста, поблизу оборонної вежі, яка охороняла в'їзд до Дубна зі

сторони Луцька (звідси і її назва – Луцька брама), і поряд з оборонним валом.

Цілком

очевидно, що ця територія включала також і старий костел св. Андрія, і прилеглий до

нього цвинтар. Не викликає сумнівів, що отримавши нову ділянку, бернардини взяли під

свою опіку і колишній парафіяльний храм. Цим і пояснюється намір князя Януша переселити ченців у Луцьку браму.

Як свідчив напис на пам'ятній плиті, вмурованій в стіну південного фасаду житлового корпусу монастиря, будівництво костелу розпочалося 13 липня 1617 р.

[6, гус.

22] До недавнього часу хронологічні подробиці будівництва бернардинського комплексу

в Дубні не відомі. Віднайдені В. Александровичем документи проливають світло на ці

деталі [1, 187-191].__ За Януша Острозького було закладено лише наріжний камінь майбутньої обителі.

Будівництво власне всього комплексу відбувалося вже за Олександра Заславського.

Очевидно, зведення монастирського комплексу належало до його зацікавлень. У 1625 р. він надає привілей на будівництво дубенського бернардинського костелу і монастирських приміщень. Наступного року від імені свого малолітнього сина Владислава Домініка Олександр Заславський замінив привілей на дарчу, відписуючи монастирю щею землею за міським ровом, а також цегельню, яка мала сприяти будівництву [3, 102].

Догляд за будівництвом мав вести наглядач, який мав бути призначеним самим князем або монахи. Між настоятелем монастиря і Олександром Заславським відбувалися суперечки, які виникали на ґрунті розбіжностей у поглядах на побудову комплексу. Настоятель прагнув вибудувати дуже величну і помпезну монастирську будівлю. Натомість князь бачив майбутній комплекс, як невеликий монастир, збудований за взірцем римського. При цьому до Дубна мав прибути «пан Амвросій», щоб опрацювати модель майбутньої будівлі стосовно реалій місця.

Наступними документами, які проливають світло на підготовчі роботи до спорудження монастирського комплексу є лист до львівського патриція Миколая Барча від 8 лютого 1627 р. Олександр Заславський через посередництво «пана Роберта» (напевно, мова йде про львівського купця Роберта Бандітеллі) хоче отримати модель костелу святого Ісидора в Римі. На момент написання листа модель вже була готова, князь просить М. Барча, аби його син, повертаючись з Рима, її привіз.

Таким чином будівництво монастирського комплексу могло розпочатися десь не раніше весни 1627 р. Усі джерела і автори однакові в тому, що вже 1629 р. будівля монастиря вже була вимурована. Цього ж року сюди із старого дерев'яного костелу було перенесено фігуру Пречистої Діви Марії Непорочного Зачаття, якій присвятили костел.

Тоді ж придворний князів Острозьких Валентин Молєнда подарував костелу образ Матері Божої [1, 191; 5, 153; 7, 51].

Так склалося, що Олександр Заславський не встиг закінчити будівництво монастиря. Через два тижня після освячення костелу він помирає. Продовжує справу батька Владислав-Домінік після свого повноліття [3, 102]. П. Богдзевич опублікував зображення вже згаданої, тепер неіснуючої плити з написом, що підтверджував цей факт: «DOM WLADISLAVS DOMINICVS ILLVSTRISSIMVS DVX IN OSTROG ET ZASLAW ENSTRVXT DEVS MERCES OPERI EIVS INCEPTVM A. D. 161Z 13 IVLII» [6, рис. 22]. Але й за Владислава-Домініка будівництво завершити остаточно не вдається. Він помирає досить неочікувано в 1656 р. Від імені неповнолітнього його сина Олександра Януша опікуни за два роки добудовують споруду та її оздоблюють. У 1658 р. святиню було освячено [6, 156].

Оскільки Дубно було втягнуто в епіцентр українсько-польської війни, то можна

цілком закономірно припустити, що руйнування не оминули і Бернардинський комплекс, хоча прямих документальних доказів на підтвердження цього факту нема. В. Гупало як дотичне до цієї думки наводить посилання на візитацію 1838 р. За нею, 7 липня 1680 р. освячення святині здійснив єпископ Казимир Орловський [3, 106]. Досить скупі дані маємо про монастирський комплекс з XVIII століття. Під 1705 р. описи фіксують кам'яну каплицю біля садового муру, а в 1708 р. вже згадано про фігури при брамі. На початку липня 1720 р. в монастирському комплексі сталася велика пожежа. Під час неї згорів житловий корпус монастиря та костел. У вогні також загинуло церковне начиння та архів. Ця пожежа стало досить серйозним ударом для монастиря, відбудова тривала багато років, принаймні в 1725 р. про монастир пишуть як про згорілий і такий, що відновлюється. Відомо про деяких благодійників, що долучилися до відбудови комплексу. Князь Януш Сангушко виділив кошти для відновлення інтер'єру та на літургійні речі, багато речей були подаровані ним же. У 1735 р. Казимир Іллінський надав фондуш для придбання літургійного вбрання та годинника для монастиря. Ще раніше, 1720 р. цей же К. Іллінський разом з дружиною Розалією беруться за спорудження в монастирському садку віттарів Хресної Дороги. Можливо вже до 1730 р., як схильний вважати Н. Голіховський було вимуровано 14 капличок. Ці каплички в 1763 р. бернардини хотіли перенести. Та тут на заваді стала вдова, друга дружина Іллінського Анна Шущевич. Справа з перенесенням тоді не зійшлася ні на якому компромісі. Після наступної пожежі вже було не до цього. Десь тоді ж збудували при південному мурі будинок для мешкання двох старців. За заповітом Розалії Іллінської вони мали стерегти вхідну браму біля шестикутної вежі та щодня промовляти молитву за деяких осіб [3, 107]. Наступна пожежа в ніч з 19 на 20 березня 1764 р., мабуть, була найбільшою і наймасштабнішою за всю історію цього монастиря. Тільки через 20 років, 19 березня 1784 р. костел освячує Ян-Хризост Качковський. Очевидно стільки знадобилося років на відбудову храму. В 1775 р. було вирішено з Анною Іллінською питання з віттарями Страстей Господніх. Їх було перенесено до храму. Анна Іллінська замовила у Гданську кальварійські образи на мідній блясі, які опрацювали в дерев'яні різьблені рами, помальовані у зелений колір і розмістили на побілених стінах [3, 107]. За часів Російської Імперії монастир було передано в 1854 р. під розміщення Свято-Миколаївської церкви. Спочатку тимчасово, але за зусиллями протоієрея М. Лучицького церква тут лишилася на багато років. Нічого не допомогло навіть втручання княгині

Любомирської із зверненням до самого імператора. Відмова була аргументовано тим, що православний собор не можна розмістити у фарному костелі, як це запропонувала княгиня, бо той «малий і ветхій». Княгиню також запевнялося в тому, що «прах похованих в ньому [бернардинському костелі] її родичів не зазнає наруги і не буде потривожений».

21 грудня 1855 р. костел був висвячений на православний собор, із старої соборної церкви

сюди перенесли іконостас та інше церковне начиння [4, 490-491].

Близько 20-ти років тяглося паперове листування щодо перебудови костелу на православний храм. За цей час споруду не раз оглядали будівельні техніки, був підготовлений не один план на здійснення таких робіт. Лише з приходом на губернаторство князя Дондукова-Корсакова, який активно взявся за перебудову католицьких храмів на Волині справа зрушила з місця. В 1871 р. архітектор з Санкт-Петербургу Е. Жібер готує новий проект, який таки затверджує Міністерство внутрішніх справ.

Перебудовчі роботи в костелі тривали впродовж 1875-1876 рр. Перш за все була розібрана частина монастирських будівель, що прилягали до костелу з північного і західного боків і знесений великий земляний вал, на місці якого було вимурована дерев'яна риштчаста загорожа поміж кам'яних, покритих залізом стовпів. Довкола, тепер

вже церкви, утворилася чимала площа. Щодо самої будівлі костелу, то тут було поставлено 5 дерев'яних і 1 кам'яний куполів. Над вівтарною частиною башти, в якій

містились дзвони було побудовано 7-ий купол. Всі куполи і дах церкви покрили листовим залізом.

Всередині церкви було замінено старий на новий вівтар. Настінні розписи хотіли замалювати, але М. Лучицький відстояв фресковий живопис за умови усунення нехарактерних для православної іконографії елементів. Насамкінець церковне братство

замовило дві великі в позолочених, різьблених рамах ікони на пілони перед клір осами і

дві великі різьблені, позолочені кіоти з іконами до передніх колон, а до двох задніх колон

такі ж кіоти, куди помістили ікони Святителя і чудотворця Миколи та Великомучениці

Варвари. Перша з цих ікон в 1575 р. була перенесена Констянтином Констянтиновичем

Острозьким з двірцевої церкви [4, 491-493].

У руки бернардинів костел потрапляє в часі відновленої Речі Посполитої. Щойно восени 1921 р. до нього прибувають монахи. Впродовж 1922 р. тривають ремонтні і відновлювальні роботи, а 13 червня з фарного костелу урочисто переносять чудотворний образ св. Антонія Падуанського. Але такий стан речей звісно призвів до перших

конфліктів з пробощем Дубнівського костелу. Щоб далі не накаляти ситуацію бернардини

замовляють ряд ікон для оновленої обителі в Гвоздці. З Риму бернардини отримали нові

реліквії – св. Антонія і св. Франциска. Реліквії св. Антонія були поміщені в срібний

релікв'ярик. Також на пожертвування придбали срібну скриньку для Найсвятіших Дарів.

Пізніше в бернардинських будівлях діяла Папська Семінарія [3, 109-111].

За дорученням архітектора Ромуальда Гутлера Пйотр Богдзевич виконав обміри, дослідження будівель комплексу бернардинів, джерел та іконографії з метою відновлення початкового вигляду будівлі. При цьому він користувався хронікою дубнівських бернардинів, записами і знімками інж. Олександра Павловського з Брвінова (Міланувка) з-під Варшави, які очевидно спирались на згадану хроніку, а світлини ілюстрували стан будівлі перед 1873 р., а також доступною літературою (Теодорович, Кантак та ін.).

Значну допомогу в цих роботах надав тодішній кустош Регіонального музею Дубнівської землі Мечислав Шульмінський. Свої напрацювання Богдзевич оголосив у формі реферату на одному із засідань секції історії мистецтва Львівського Наукового Товариства в травні 1937 р. Вже повоєнний час він опублікував обширну розвідку про монастирський комплекс в Дубні. Це – найґрунтовніше описове дослідження про костел і кляштор в Дубні [6].

У радянський час приміщення костелу перетворили на склад, будівлі колишнього кляштору зайняла швейна фабрика. Після розпаду СРСР почалося відродження святині, хоча на цей раз будівля костелу перейшла до Свято-Миколаївської церкви, а в збереженій частині житлового корпусу розмістили жіночий православний монастир.

Таким чином за описом Богдзевича бернардинський кляштор в Дубні містився в західній частині міста при Луцькій брамі. Костел був оточений муром, з північно-східного боку він замикався кляштор нцим будинком. З боку вулиці Широкої в мур був вбудований невеликий будинок, а до південно-західного куту муру прилягала колишня Луцька брама.

Костел складався з головної будівлі, що містила головну наву і дві бічні, з нижчої з переду добудови, де були крухти, із значно нижчого від головної нави і замкнутого трибічного презбтеріуму, прибудованих до нього з півночі дзвіниці і двохповерхового будинку, де знизу була захристія, а зверху невелике приміщення, а також двох невеликих крухт, добудованих з обох боків посередині бічних нав. Довжина будівлі складала 27.5 м, ширина головної будівлі – 11.30 м. Будівля костелу була вимурована з цегли, отинькована і покрита бляхою. Богдзевич фіксував стильові відмінності різних частин костелу, тут він знаходив риси візантійського стилю (фасад і бічні нави) і скромного барокового (головна нава, презбтеріум і вежа). Запропонована Богдзевичом реконструкція будівлі відносилася до

стану на половину XVIII ст. Без сумніву з XVII походила основна будівля костелу та

внутрішнє оздоблення, а також портал крухти.

Головна будівля кляштору утворювалася трьома крилами – східним, північним – тієї

ж висоти, але відмінне від попереднього з архітектурного погляду і південного – нижчого

та в іншому стильовому оздобленні. Через всю протяжність північного і східного крил

розташовувався широкий коридор. В цих крилах розташовувалися різноманітні допоміжні служби. Щодо східного крила, то на плані інженера Павловського воно зазначене як «новіша лінія», одначе його риси характерні для XVII ст. Південне крило

могло бути тією частиною кляштору, що відбудовувалася після пожежі в 1720-1725 рр.

Північне крило, очевидно, було вимуроване ще в XVII ст.

Окрім головної будівлі кляштору на території бернардинського подвір'я було ще ряд

будівель. Як вже згадувалося в мур був вбудований невеличкий будиночок. В свою чергу

поруч з ним був ще один з цегли, значно нижчий. Його призначення невизначене.

Ситуаційний план інженера Павловського 1872 р. в кляшторному мурі фіксує два будинки. Один з них, збоку костелу і видовжений в напрямку муру підписаний як «дзвони». На лінії східного крила кляштору позначений «льох». Між костелом і «дзвонами» позначена каплиця. На плані 1937 р. будинок на місці «дзвонів» названо

«новою каплицею», а будинок на місці «льоха» «морг». Дещо незрозумілими є записані

1705 р. якась «кам'яна каплиця» і 1803 р. «будинок Кальварії». На кляшторному подвір'ї

також знаходився мурований будинок, наполовину житловий, а наполовину господарчий.

План інженера Павловського фіксував великий квадратний будинок у формі вежі.

На

плані 1937 р. його вже немає. Інженер Павловський пояснює, що це вежа 1540 р. та зазначає: «тут був замок Острозьких і підземний перехід до замку Любомирських».

Також

на плані Павловського позначено фрагмент ще якогось будинку. Наприкінці саду – якийсь

округлий будинок, з поясненням, що це «вежа», а збоку ще один будинок вздовж муру.

Внутрішніми архітектурними оздобами костелу бернардинів в Дубні були фрески, що покривали стіни і склепіння презбтеріуму і частково нави. Фреска в наві, на стіні над

аркою поміж нею і презбтеріумом у формі півкола представляла Матір Божу, що сиділа

на хмарі, яку знизу підтримували два ангели. Третій ангел дещо нижче, він дає своєрідний

зв'язок між цією групою, та нижчою, що займає всю довжину малюнку і представляє

апостолів та деяких інших осіб збоку від відкритого гробу. Постаті зображено у різних

позах, але погляди всіх скеровані в напрямку Матері Божої. Малюнки облич з фрески на

138__досить низькому мистецькому рівні. В одязі постатей використано синій, ультрамариновий, блакитний пруський, змішаний з ультрамарином, цегельний, оливковий, рожево-червоний, рожево-фіолетовий, білий і сірий; в хмарах – фіолетовий або небесно-сірий кольори.

Трохи інший характер мають фрески стін і склепіння презбтеріума. Це декорування

складається з трьох частин: намальоване на склепіннях оздоблення, що утворює раму,

велика сцена в середині цієї рами, а також декорації бічних стін презбтеріума.

Оздоба

склепіння складаються з великої рами, що оточує центральне поле карнизом з консолями.

Рама має небесно-сіро-ясно-зелені барви. Раму підтримують химерно вигнуті консолі в

фіолетово-рожево-сірій тонації. На цих консолях знаходяться золочені рококові картуші,

їхні внутрішні поля зафарбові блакитним або коричнево-фіолетово-сірими кольорами. У

чотирьох внутрішніх полях з ясным жовто-коричневим тлом, утворених консолями зображено 4 євангелістів що сидять на хмарах, в кожному по одному. Постаті цих євангелістів вже на бічних стінах. В їхніх строях присутні червоний, небесний, сіро-білий,

сіро-фіолетовий аж до фіолетово-сірого, а також рожевий і коричнево-жовтий кольори.

Внутрішнє поле доповнене на кожному з довгих боків двома півколами з фігурною композицією, яка доповнена архітектурними оздобами. В композиції перш за все маємо

Матір Божу, що тримає в руках паперовий сувій із написаними словами. Нижче на хмарах

сидить ангел, а також розташовані парами головки херувимів, ще нижче декілька ангелів

на сходах і балюстраді. Вище, на фоні хмар дві великі постаті ангелів, а також кілька

малих фігурок ангеліків та крилатих херувимів. В строях фігур використано барви: блакитну пруську, синю, оливковий, цегельний та фіолетово-сірий кольори.

Лише оздоблення задньої стіни презбтеріума виконане в тому самому характері.

На

інших стінах маємо лише орнаментику. Тло цих стін витримано в рожево-фіолетово-

брунатному тоні, а орнамент в рожево-фіолетово-сірому. На бічних стінах між вікнами в

нішах вміщено 4 сцени (зліва-направо): Поклоніння пастухів, Втеча до Єгипту, Свята

Родина із Св. Іваном і Дитятком та Поклоніння трьох королів. На тлі цих стін маємо дві

групи колон, антаблемент над цими групами колон, досить пласку арку та фантазійні

оздоба. Це декорування оточує округле вікно.

По боках на волютах сидять два ангели, а над аркою, в хмарах – Бог Отець і Бог Син,
а у віконній ніші – Дух Святий поміж променів і хмар. В одязі фігур вжито рожевого, небесного і фіолетово-сірого кольорів, хмари – сірі, з легким відтінком блакиті.
Поміж групами колон і під аркою, що їх сполучає є сцена Успіння Пресвятої Богородиці на фоні краєвиду. Внизу бачимо дві постаті апостолів на тлі пагорбу. Ця сцена в блідих тонах, сіро-небесних, фіолетово-сірих та сіро-білих. Очевидно, станом на 1937 рік ряд фресок вже не було. М. Теодорович зазначав, що на склепіння вівтаря був намальований бернардин, що отримував з рук Матері Божої сувій, а в кутах стін чотири папи. Богдзєвич вже цих фресок не виявив [6, 139-152]. Нарешті, розповідаючи про Бернардинський монастир не можна не згадати про підсвічник, який звідси походить. Таких підсвічників було два, вони було виготовлені Гданським майстром Лукою Фриделянтом у 1575 році. Наразі один підсвічник зберігається в Дубно, а інший в Острозі.

Джерела і література

1. Александрович Володимир. Мистецькі клопоти князя Олександра Заславського // *Український археографічний щорічник. – Вип. 15. Т. 18. – К., 2010. – С. 169-214.*
2. Бондарчук Ярослава. Князь Януш Острозький (1554-1620) // *Волянська Волині. – 2005. – Ч. 2 (63). – С.46-48.*
3. Гупало Віра. Історія монастиря оо. Бернардинів у Дубні на Волині // *Магдебурзькому праву у місті Дубні – 500 років. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Дубно, 2007. – С. 102 – 120.*
4. Лучицький М. О Дубенском соборе // *Волинські епархіальні вѣдомости. – 1876. – № 10. – С. 487-496.*
5. Barącz Sadok. *Cudowne obrazy Matki Najświętszej w Polsce. – Nakładem autora, 1891. – 307 s.*
6. Bohdziewicz Piotr. *Studia z dziejów sztuki polskiej w okresie baroku i rokoka. – Lublin, 1976. – 159 s., [56]*
7. Wyczawski H. *Klasztory Bernardyńskie w Polsce s jej granicach historycznych. – Kalwaria Zebrzydowski, 1985. – 680 s.*